

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

NACIJA I STANDARDNOJEZIČKA VARIJANTA*

SRĐAN JANKOVIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

Фус-ноте

UDK 808.61/.62-087:327

Fenomen standardnojezičke varijantnosti, koji se očituje u postojanju posebnih varijanata i varijantnih upotreba u okviru jednog te istog standardnog jezika, počeo je više da zaokuplja pažnju istraživača negdje sredinom šezdesetih godina, kada i inače započinju sistematska sociolingvistička istraživanja na širokom području najrazličitijih manifestovanja funkcionisanja jezika u društvenom kontekstu, pošto je sociolingvistika već bila inaugurisana kao posebna disciplina u kompleksnoj oblasti jezičkih studija. Od tada se, tokom vremena, ovom fenomenu poklanja sve više i više pažnje, a njegovo izučavanje postepeno poprima sve složenije i suptilnije vidove.

S ovim u vezi podsjetimo se da je već tada utvrđeno više različitih slučajeva standardnojezičke varijantnosti pošto je ukazano na konkretne primjere varijantne razuđenosti npr. engleskog jezika sa britanskom i američkom varijantom, ali i sa drugim različitim varijantnim i regionalnim diferencijacijama u izrazu, — zatim njemačkog jezika sa austrijskom, švajcarskom i njemačkom varijantom, španskog jezika sa iberijskom (metropolskom) i južnoameričkim varijantama, portugalskog jezika sa kontinentalnom i brazilskom varijantom i sl.

U krugu ovih istraživanja za nas je od posebnog značaja bilo ukazivanje na potrebu izučavanja varijantne razuđenosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika, u kojemu susrećemo dvije izrazite varijantne upotrebe — istočnu (u Srbiji) i zapadnu varijantu (u Hrvatskoj).

U pogledu dosadašnjih ispitivanja našeg jezika sa ovoga aspekta mogli bismo konstatovati da je glavna pažnja bila posvećivana prvenstveno našim dvjema varijantama, a znatno manje ispitivanjima onih upotreba standardnog jezika koje funkcionišu izvan regije samih varijanata. Posljedica toga je bila da je pažnji istraživača izmicala iz

* Referat sa naučnog skupa »Jezik i nacionalni odnosi« održanog krajem aprila 1984. godine u Sarajevu.

vida slika cjelokupnosti varijantne razuđenosti našeg jezika tako da su uvidi u ovu pojavu bili nedostatni a rezultati ispitivanja takvi da se na njima nisu mogli zasnivati dalekosežniji zaključci, niti utemeljivati pouzdaniji stavovi. Šta više, tadašnjim jezičkim sporovima u priličnoj mjeri davali su podstreka nedostatak informacija usljed nedovoljne izučenosti složene i originalno strukturirane konfiguracije standardnojezičke varijantnosti srpskohrvatskog jezika. U ovom pogledu potreba za stalnim sistematskim daljim izučavanjima ni danas nije izgubila na svojoj aktuelnosti.

I

Odmah možemo konstatovati činjenicu da nije bilo sporno šta je zapravo standardnojezička varijanta u njenom jezičkom, lingvističkom određenju. Izdiferenciranost u izrazu odnosila se na izvjestan kvantum razlika, inače u veoma niskom procentu, koje su pokazivale polariziranost u ovom ili onom stepenu u različitim varijantnim regijama. Dakle, u jezičkom određenju varijante kao standardnojezičkog izraza u datoj sredini fungira kao osnovno obilježje skup pomenutih razlika.

Drukčije, međutim, stvar stoji sa sociolingvističkom definicijom standardnojezičke varijante. Tu je u samom početku nacionalni momenat, odnosno momenat nacionalne pripadnosti, isplivao u prednji plan u razmatranjima naših autora, sve više preovladavajući kao određujući faktor samog fenomena varijante. U ovom smislu karakteristično je izlaganje prof. JONKEA u referatu na V kongresu slavista u Sarajevu 1965. godine. On najprije navodi sljedeći citat P. Skoka (iz rada »O jezičnoj kulturi«, *Jezik*, I (1952), br. 1, str. 6):

— Danas se već može pouzdano kazati, da je i na hrvatskoj i na srpskoj strani književni jezik (koinē), kao i saobraćajni (langue parlée), koliko se na njemu osniva, znatno prerastao hercegovačko i dubrovačko, odnosno istočno narječje, ostavivši ih kao provincijalizme iza sebe. Današnji naš književni jezik ne poklapa se više s određenim narječjem. Dobio je pečat u književnom izražaju Zagreba odnosno Beograda i ne može se više kao pravilo postavljati: »Piši onako kako narod govori«, nego »Piši onako, kako dobri pisci pišu«. Što je danas tome tako, razlog leži u političkom, kulturnom i ekonomskom razvitku naših glavnih kulturnih središta.

da bi odmah nastavio: "A ja bih još dodao, ne bojeći se uočavanja nikakve stvarnosti, uz one atribute 'politički, kulturni i ekonomski razvika' i atribut 'nacionalni', jer je on svakako, htjeli mi to ili ne, u čitavoj problematici zaista vrlo odlučan faktor" (1965, 10).

Ali prvu eksplicitnu i kompetentnu definiciju standardnojezičke varijante dao je prof. BROZOVIĆ: »Varijante su adaptacija jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i savremenim potrebama nacija kao definiranih socio-etničkih formacija. Zato se varijante zakonito jav-

ljaju u svim nacionalno nehomogenim standardnim jezicima« (1970, 35). Ovu definiciju je autor objavio ranije u radu »Slavjanskije standardnyje jazyki i sravnitel'nyj metod« (1967, 17), ali je prva njena verzija, uz zanemarljivo male razlike u formulaciji, objavljena još 1965. godine u radu »O problemima varijanata« (1965, 35).¹

Ova definicija svojom originalnošću predstavljala je prvu utemeljenu orijentaciju u sociolingvističkom određivanju standardnojezičke varijantnosti. U ono vrijeme kada se pojavila, ona je predstavljala krupan korak u rasvjetljavanju komplikovane problematike varijantnog fenomena standardnog jezika dajući pouzdaniju osnovu za dalja analiziranja i kritička preispitivanja u raznim jezicima. Pregnantnošću formulacije i sintetičnosti iskaza ona je predstavljala stvaran teoretski doprinos, inspirišući i podstičući na dalja istraživanja.

Nju su prihvatili i preuzeli sovjetski istraživači, dajući sa svoje strane bogatiju egzemplifikaciju za slučajeve varijantne pojavnosti. Preuzevši je, DOMAŠNEV je unekoliko snažnije eksplicira: »Nacionalna varijanta jeste forma adaptacije jedinstvenog književnog (standardnog) jezika u uslovima, potrebama i tradicijama nacija — nosilaca datoga jezika; drugim riječima, nacionalna varijanta je posebna forma funkcionisanja jedinstvenog standardnog jezika u uslovima samostalnog 'kolektiva međusobnih veza' /A. Bah/, nacije — nosioca datog jezika« (1969, 39).

Inače termin »nacionalna varijanta« (*nacional'nyj variant*) upotrebljava se u sovjetskoj lingvistici od početka 60-tih godina, i prije pojave Brozovićeve definicije, a on je i danas u upotrebi. Tako ŽLUK-TENKO piše o teoriji nacionalnih varijanata jezika (1981); DOMAŠNEV podvlači da je uspjehu razrađivanja pojma nacionalnih varijanata doprinio razvitak teorije književnog jezika, koja se zasniva na sistemu i normi jezika i izučava kako unutarnju organizaciju jezičkih sistema tako i raznovrsne veze jezičkih sistema s društvom koje oni opslužuju (1983, 13); ŠVEJCER pak postavlja hipotezu prema kojoj je stepen varijativnosti književnog jezika ili njegove nacionalne varijante na ovom ili onom nivou njegove strukture na najposredniji način povezan s modelom njegovog formiranja koji određuje puteve rasprostriranja jezičkih inovacija od centra ovog ili onog jezičkog areala k njegovoj periferiji (1981, 274).

U novije vrijeme u upotrebi je u sovjetskoj lingvistici i termin »polinacionalni književni jezik«, pod kojim se podrazumijeva varijantno razuđen standardni jezik (up. VARIANTY... 1981).

Iz do sada izloženog može se zaključiti da se termin *nacionalna varijanta* standardnog jezika upotrebljava za naznaku svake izdiferencirane upotrebe jednog takvog standardnog jezika u pojedinim različitim sociokulturnim sredinama.

¹ »Varijante su adaptacija jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i suvremenim potrebama nacija kao definiranih etno-socioloških formacija. Zato se varijante javljaju u svim nacionalno nehomogenim standardnim jezicima«.

II

Spomenuta sociolingvistička definicija standardnojezičke varijante pojavila se prije dvije decenije, u vrijeme kada su fenomeni standardnojezičke varijantnosti bili tek u početnoj fazi svog ispitivanja. Međutim, za posljednje dvije decenije sociolingvistička ispitivanja obuhvatila su brojne nove² slučajeve ovoga fenomena a isto tako mnogo su produbljenije vršena dalja ispitivanja dotad već poznatih slučajeva. Rezultat toga je bio da danas posjedujemo kvalitativno nova saznanja, o čemu krajem 60-tih godina tako reći nismo mogli ni slutiti. Radeći na ovim pitanjima, niz naučnika je doprinio rasvjetljavanju ranije neobrađivanih slučajeva obogativši nas izdašnim fondom novih informacija i čak otkrivanjem novih zakonitosti u naučnoj elaboraciji ovoga fenomena. Ovdje želimo da posebno apostrofiramo kijevski krug lingvista kojemu dugujemo prvorazredno kolektivno djelo *Varianty polinacional'nyh literaturnyh jazykov* (1981), koje je daleko pomaklo granicu naših saznanja o standardnojezičkoj varijantnosti, a u prvom redu ističemo dva autora: J. A. ŽLUKTENKA i A. I. ČEREDNIČENKA. U sadašnjem trenutku, u svjetlu novih uvida i saznanja, ne samo u ovom nego i u svim područjima sociolingvističkih istraživanja, izdavaju se sa dosta izrazitosti dva opća karakteristična momenta za postojeće stanje fakata i njihovo sociolingvističko osmišljavanje.

Prvi momenat predstavlja fascinantna, nevjerovatna raznolikost pojavnih oblika standardnojezičke varijantnosti kakvu je teško neko mogao zamisliti prije dvije decenije. Izučavaju se slučajevi koji ranije nisu ni spominjani, kao što su na primer varijante standardnog francuskog jezika ne samo u Evropi (Belgija, Švajcarska, Luksemburg) nego i u Kanadi (kvibečka i akadijska), pa čak i u brojnim frankofonskim zemljama skorašnje samostalnosti (Alžir, Mali, Senegal i dr.). Uporedo s tim, već poznata varijantnost engleskog i njemačkog jezika dobijali su stanovita nova osvjetljenja u raznolikosti formi egzistiranja prema pojedinim regijama (up. VARIANTY... 1981, DOMAŠNEV 1983, ŠVEJČER 1983, ČEREDNIČENKO 1981, 1983).

Drugi, isto tako važan momenat predstavljen je u činjenici da se sveukupna situacija u svijetu, s posebnim obzirom prema jezičkoj situaciji kao takvoj, temeljito izmijenila u odnosu na onu od prije tri decenije, na osnovu koje su i vršene prve analize i donošeni prvi stavovi o standardnojezičkoj varijantnosti. Velike promjene u slici svijeta nastale su kao posljedica revolucionarnog preobražaja društva u mnogim zemljama, raspada kolonijalnog sistema, pojave brojnih novih nezavisnih zemalja, a s druge strane — kao posljedica neviđenog zamaha naučno-tehničke revolucije, snažnog uspona mogućnosti proizvodnih snaga, burnog općedruštvenog razvoja sa mnogim raz-

² »Nove«, naravno, sa gledišta predmeta ispitivanja, inače »stare« sa gledišta egzistiranja.

nolikim protivvrječnostima (Sjever: Jug, antagonistički blokovi, regionalna interesna grupiranja i sl.), sa snažnim poletom u difuziji mas-medija komunikacije. Sve se to nužno reperkutiralo na jezičku situaciju. Primjera radi, navešćemo činjenicu da smo u našoj zemlji u ovom proteklom periodu dobili novi medij masovne komunikacije u obliku televizije, što je imalo dalekosežne posljedice na našu vlastitu jezičku situaciju.³

Nema sumnje da je dinamika razvitka sa promjenama većeg ili manjeg intenziteta morala zahvatiti i domen standardnojezičke varijantnosti u sveukupnosti njenih postojećih oblika i da su se i tu osjetila stanovita pomjeranja i čak očitovala pojava novih fenomena. Zato je prirodno da su nova saznanja o kojima je bilo riječi omogućila da se u novim okolnostima baci više svjetla, te da se ranije naučne orijentacije i interpretacije podvrgnu kritičkom preispitivanju.

III

Vraćajući se u ovom duhu temi našeg priloga, možemo postaviti pitanje da li se i u odnosu na sociolingvističku definiciju standardnojezičke varijante može govoriti o novim momentima koji bi zahtijevali njeno kritičko preispitivanje. U odgovoru na ovo pitanje zaustavićemo se na nekoliko formulisanih analiza i pogleda.

Još prije šest godina upozorili smo da formulacija sociolingvističke definicije standardnojezičke varijante kao »adaptacije jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i potrebama nacija kao definiranih socio-etničkih formacija«, odnosno da dovođenje varijantne strukture u kauzalnu vezu s nacionalnom strukturom ostavlja dovoljno prostora za pojavu izomorfizma na relaciji nacionalno — varijantno, za to da se isključivo nacionalnim definiira varijantno. I ovaj izomorfizam, kao i svaki drugi izomorfizam na relaciji jezička struktura — društvena struktura, dovodi do automatizma direktnog paralelizma i mehaničkog međusobnog odnosa između odgovarajućeg idioma i odgovarajuće društvene zajednice, što nužno vodi očito nerealnom simplifikiranju suodnosa. Na pojave ovakve interpretacije kritika je već ukazala (up. npr. ČEREDNIČENKO 1983, 87). Tada smo takođe ukazali na potrebu mijenjanja spomenute definicije u smislu njenog stanovitog preustrojava i to tako da se u prvi plan postavi posebnost sociokulturne sredine kao sveukupnog okvira varijantne pojavnosti, u kojem nacionalni faktor predominira, ali nije jedini — tim više što čak postoje slučajevi u kojima je i taj faktor usljed posebnog sticaja okolnosti pomjeren u drugi plan. »Jer, za određivanje varijante, za istinsku spoznaju njene prirode, potrebno je elaborirati sve faktore koji ulaze u igru u njenom strukturiranju. Specifični istorijski razvitak date sredine, sa

³ Televizija nije samo našla svoje mjesto u porodici mas-medija komunikacije nego je bitno doprinijela kvalitativno novom stepenu ugušćenosti komunikativnih mreža u našem društvu.

raznolikim etničkim mozaikom, s posebnom kulturnom baštinom, s posebnostima ekonomskog ustrojstva i tokova društvenog života, s određenim usmjerenjima političkog i kulturnog razvitka u spletu izukrštanosti različitih interesa u društvenoj zajednici u modernim uvjetima društvene organiziranosti u znaku savremenih institucija sa svojstvom primarnih činilaca jezičke standardizacije, a uz uzimanje u obzir baštinjene tradicije, sa svim onim što datoj sredini daje poseban, osebujno izvajan reljef jedne izrazito originalno strukturirane sociokulturne sredine — takav specifični istorijski razvitak dovodi do stvaranja isuviše složenih, isuviše samosvojnih sociokulturnih formacija ljudskih zajednica da bismo ih mogli prepustiti jednoj analizi pojednostavljenog vida» (JANKOVIĆ 1978, 13).

Kada se u duhu ovakvih razmišljanja pristupi skorašnjim tekstovima vodećih sovjetskih stručnjaka za ovu oblast, nailazi se na izvjesno evoluiranje u pogledima i na određeno ukazivanje i na druge faktore u konstituisanju standardnojezičke varijante koja i dalje nosi naznaku »nacionalna varijanta«, ukazivanje makar i na posredan način. Razmotrićemo nekoliko navoda karakterističnih za ovo.

Govoreći o pojavi varijanata standardnog jezika, ŠVEJCER kaže (1983, 274): »Varijativnost književnog jezika u prostornoj projekciji manifestuje se prije svega u samom faktu postojanja takvih nacionalnih varijanata književnog jezika kao španski u Latinskoj Americi, engleski u SAD, njemački u Austriji i dr« /prored — S. J./. Ovdje, dakle, autor implicira široku teritorijalnu razuđenost kao preduvjet varijantnosti.

Blisko s ovim u vezi je terminološka inovacija ČEREDNIČENKA (1983), koji striktno, na više mjesta iza termina *polinacionalni* (tj. književni jezik) u zagradi, dakle kao objašnjenje, navodi termin *diatopni*! Sam termin *diatopni* očito ne sadrži naznaku nacionalnog faktora, već faktora prostorne rasprostranjenosti. Smisao objašnjenja termina *polinacionalni* (književni jezik) terminom *diatopni* može se objasniti samo potrebom da se izbjegne kriva identifikacija termina *polinacionalan*, njegovo »preusko« shvatanje, koje, po našem mišljenju realno rizikuje da bude podloga pomenutom izomorfizmu. Uz to, veoma je indikativno da ovaj autor »polinacionalni književni jezik naznačava kao *diatopni* a »nacionalno homogen« jezik kao *sintopni* (1983, 102)! Prvi upućuje na razne teritorije a drugi na istu teritoriju! Spomenimo ovom prilikom da smo u već citiranom radu (1978, 8) konstatovali da varijantna razuđenost standardnog jezika uvijek podrazumijeva odgovarajuću različitu teritorijalnu rasprostranjenost, da svaka standardnojezička varijanta nužno ima svoju posebnu teritoriju te stoga varijante standardnog jezika ne mogu biti koteritorijalne, što jezici mogu biti, naravno u uslovima dvojezičnosti i višejezičnosti.

S druge strane, ŽLUKTENKO daje ovakvu formulaciju (1981, 11): »U radovima G. V. Stepanova, A. D. Švejcera, A. I. Domašneva, V. G. Gaka i dr. bilo je utvrđeno da naporedo s »nacionalno homogenim« jezicima, mnogi jezici postoje u vidu kompleksa specifičnih podvrsta, od

kojih svaka funkcioniše u drugoj komunikativnoj zajednici⁴ ('sociumu') i posjeduje vlastite socijalne i jezičke osobenosti. Za ove forme postojanja jezika u sovjetskoj nauci učvrstio se naziv 'nacionalnih varijanata jezika'« /prored — S. J./.

Ovaj autor, bez sumnje, ima u vidu različite sociokulturne sredine («komunikativne zajednice») koje participiraju isti jezik. Nadovezujući se na ovo, navodimo i citat DOMAŠNEVA, koji, govoreći o standardnojezičkoj varijantnosti u slučaju Austrije i Njemačke, zaključuje: »Uspješno teoretsko rješenje ovoga problema obećava druga pozicija /u odnosu na mišljenje Kretschmera i drugih — S. J./ koja se ispoljava u ideji varijantnosti književnog jezika prema svakom nacionalno-državnom kolektivu koji govori na tom jeziku ukoliko takav jezik prestaje biti identičan samom sebi izvan granica date teritorije svoje rasprostranjenosti« (1983, 13).

Ovdje se, dakle, uzimaju u obzir različiti nacionalno-državni kolektivi, drugim riječima — posebno sociokulturne sredine kao nosioci varijantnosti, a na indirektan način uzimaju se državne granice kao linije razgraničavanja varijanata. I, zaista, u principu se standardnojezičke varijante javljaju u različitim državama, iako izuzetno ima slučajeva da se ova pojava očituje u granicama jedne zemlje (slučaj srps-hrvatskog jezika u našoj zemlji).

Svi ovi momenti na koje smo sada ukazali možda su najbolje izloženi u sintetičnom tekstu zaključnog dijela spomenute kolektivne studije Varianty polinacional'nyh literaturnyh jazykov (1981, 261—262), iz kojeg izdvajamo dva pasusa:

”Razvitak jezika rasprostranjenog na velikoj teritoriji neminovno je povezan s pojavom procesa diferencijacije. A ako on k tome opslužuje razne administrativno-državne formacije, onda se stvaraju povoljni uslovi za intenzifikaciju jezičke divergencije, što u krajnjoj instanci može dovesti do transformacije ranije jedinstvenog sistema datog jezika u zbir niza njegovih varijanata (alosisistema).

Narastajućem divergiranju nastajuće varijante jezika od prvobitnog početnog jezičkog stanja i učvršćivanju njegovog prestiža doprinose mnogi ekstralingvistički faktori, prije svega nacionalna samosvijest naroda i težnja ka samoodređenju” /prored — S. J./.

Ovome još da dodamo da se u završnom pasusu kaže da se do sada dobijene generalizacije nikako ne mogu smatrati konačnim i da je neophodno dalje brižljivo izučavanje konkretnih varijantnih situacija.

⁴ Termin »komunikativna zajednica (kommunikativnoje soobščestvo) ZLUK TENKO preuzima od poljskog lingviste Zabrockog (wspólnota komunikatywna) kao i korelativni termin »jezička zajednica« (wspólnota języczna).

Zahvaljujući upravo širim ispitivanjima brojnih konkretnih situacija ČEREDNIČENKO je i mogao doći do zaključka da su pojavni oblici standardnojezičke varijantnosti u tolikoj mjeri različiti da ih više nije moguće posmatrati pod jednoobraznim tipom »nacionalnih varijanata« jezika. Konstatujući da zapadnoevropski jezik (francuski ili engleski) fungira u nizu zemalja u razvoju kao varijanta koja pokriva samo dio socijalno-komunikativnog sistema⁵ date sredine, na višim nivoima komunikacije, dok drugi dio pokrivaju domaći jezici, on za ovaj tip standardnojezičke varijante uvodi naziv *teritorijalna varijanta nematernjeg jezika*, dok već uobičajeni naziv »nacionalna varijanta« rezerviše za slučaj opsluživanja cjelokupnog socijalno-komunikativnog sistema, što je svojstveno nacionalnom književnom jeziku, izuzev u uslovima bilingvizma (1983, 95—96)! Saznanje koje je dovelo do ovakve tipološke podjele u priličnoj mjeri relativizira vrijednost »nacionalno-centrične« definicije standardnojezičke varijante. Ona (definicija) očito postaje preuska da obuhvati svu raznolikost pojavnih oblika standardnojezičke varijantnosti.

IV

Ali i u slučaju »nacionalnih varijanata polinacionalnog (diatopnog) jezika« postoje u najmanju ruku otvorena pitanja u odnosu na ranije apostrofirani izomorfizam u odnosu nacionalne strukture prema varijantnoj strukturi. U tom smislu ukazaćemo na nekoliko konkretnih jezičkih situacija koje direktno dovode u pitanje ne samo ovakav izomorfizam nego i bilo kakvo uprošćavanje u domenu interpretacije ovako složene sociolingvističke problematike.

Jezička situacija u Norveškoj, gdje postoje u okviru jedne nacije dva standardna jezika (*bookmal* i *nynorsk*), upućuje na zaključivanje da — ako već jedna nacija može da raspolaže sa dva jezika — onda je veća vjerovatnoća postojanja jedne nacije sa dvije varijante. Jer standardni jezik i istorijski i funkcionalno po prirodi stvari u užoj je korelaciji sa nacijom nego standardnojezička varijanta. Podsjetimo se da neki autori sam standardni jezik terminološki definišu kao *nacionalni jezik* (up. J. S. STEPANOV 1975, 193 i dalje).⁶ Uostalom — odmah ćemo vidjeti da postoje i slučajevi u kojima jedna nacija posjeduje dvije standardnojezičke varijante. Uzgred, u vezi s Norveškim slučajem podsjećamo i na slučaj Švajcarske (sa 4 zvanična jezika!), te Belgije.

Za ovo naše razmatranje osobito je indikativan slučaj francuskog jezika u Kanadi. Zahvaljujući tome što su dvije francuske populacije, jedna u Kvibeku a druga u Akadiji (Nova Škotska, New Brunswick

⁵ Termin *socijalno-komunikativni sistem* uveo je ŠVEJCER namjesto termina *verbalni repertoar*, smatrajući ga osnovom za određivanje jezičke situacije kao takve. Up. ŠVEJCER 1977, 75—76.

⁶ J. S. STEPANOV daje ovakvu definiciju: »Nacionalni jezik jeste kategorija jedne određene istorijske epohe — epohe formiranja nacija. Nacionalni jezik predstavlja jedinstvenu formu narodnog jezika, nacionalni

i Ostrvo princa Eduarda), dugo vremena poslije naseljavanja živjele međusobno izolovano, vremenom su se formirale dvije varijante francuskog jezika u Kanadi, kvibečka i akadijska (VARIANTY... 1981, 222—246). Da li ta činjenica daje osnova da smatramo da postoje i dvije nacije Kanađana francuskog porijekla (Frankokanađana), i to pored onih anglofonih?

Slučaj arapskog jezika manifestuje se u varijantnim iznijansiranošćima na širokom kontinuiranom teritoriju. Ako kao primjer uzme-mo Liban i njegovu sociokulturnu regiju sa specifičnim etno-konfesio-nalnim mozaikom, kako onda izvršiti nacionalnu identifikaciju u od-nosu na upotrebu jezika?

Ali jedan od najindikativnijih slučajeva jeste praksa koju nam pruža njemački jezik, i to ne u odnosu na švajcarsku i austrijsku vari-jantu, već u odnosu na standardnojezičku upotrebu u Istočnoj i Za-padnoj Njemačkoj. Diferenciranje standardnog jezika u dvije njemač-ke države jeste sociolingvistički fenomen koji je privukao pažnju kom-petentnih naučnika tako da danas postoji već čitava literatura o ovom pitanju. Kad je povučena državna granica između ove dvije regije, us-postavljeni su okviri za dvije različite sociokulturne sredine, u kojima je počelo i diferenciranje jezičkog izraza. Nekoliko podataka iz litera-ture pružiće o ovome nešto jasniju sliku. VORONOV (1977, 282—283) govori o izvjesnoj diferencijaciji s morfološkim i fonetskim karakte-ristikama i daje primjere iz istočnonjemačkog i zapadnonjemačkog iz-danja Dudenovog rječnika (npr. Anfeuerung (i) — Anfeuerung (z), an-hangsweise (i) — anhangweise (z), i sl.). U ovom diferenciranju odre-đenu ulogu igra i ideološki faktor (up. KESSLER 1977 i GEIER 1977). O ovome fenomenu divergentnog razvitka standardnog njemačkog u DDR i SRNJ kompetentno raspravlja i daje relevantne podatke DO-MAŠNEV (1983, 38—55). Njegova zaključna misao o ovoj pojavi for-mulisana je ovako: »Ali ovaj proces se odvija u kolotečini onih zako-nomjernosti koje karakterišu pojam varijante jezika, i mi, savreme-nici, jesmo svjedoci kako izvorâ tako i toka razvitka dvije podvrste njemačkog jezika« (str. 54). U ovom smislu on citira i poznatog šved-skog germanistu G. Kōrlāna: »U principu ovu situaciju bi trebalo oci-jeniti kao i izdvajanje (Sonderstellung) austrijske varijante njemač-kog jezika (österreichisches Deutsch)« (ibid.).

Nema, dakle, nikakve sumnje da se pred našim očima odvija pro-ces varijantizacije jednog standardnog jezika. Ali, on se odvija u ok-virima jedne nacije, ali u uslovima dvije posebne države, tj. posebne dvije sociokulturne sredine. Ovaj primjer na veoma izrazit način pred-

jezik je — općenarodni jezik. Nacionalni jezik je uvijek književno obrađen, uređen, tj. istovremeno i književni i književno-pisani jezik. Kao takav on istiskuje stari književni jezik donacionalnog perioda, obogativši se uzajam-nom povezanošću s njim. Na određenom višem stupnju svoga razvitka na-cionalni jezik, postavši predmet školske obuke, jezik obrazovanja i kultu-re, isto tako jasno kodificira svoje usmene i pisane forme« (prorod Stepa-nov; 1975, 193).

stavlja negaciju ideje o izomorfizmu nacionalne strukture prema varijantnoj strukturi.

Međutim, naš jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, iz osnova negira ovaj izomorfizam, te u tom pogledu on je i najegzemplarniji. Četiri nacije (Srbi, Hrvati, Muslimani i Crnogorci) participiraju jedan standardni jezik u okviru jedne države, ali u četiri različite sociokulturne sredine, no nikako ne u smislu isključive jednonacionalne obojenosti. Njima odgovaraju četiri standardnojezička izraza od kojih su dva strukturirani kao varijante (istočna i zapadna varijanta), a druga dva kao specifične posebnosti predstavljajući autentične, vlastitom selekcijom izraza izdiferencirane standardnojezičke formacije (up. naše radove 1967, 1978, 1982). Standardnojezička razuđenost srpskohrvatskog jezika tako je oblikovana da je nije moguće podvesti pod bilo kakvu pojednostavljenu šemu posmatranja, uključujući tu i mogući izomorfizam spomenute sociolingvističke definicije varijante. U kompleksnom našem jezičkom slučaju ona je naprosto nedjelotvorna, bez validnosti (up. posebno naš rad 1978, 11—12).⁷

U vezi sa varijantom razuđenosti našega jezika posebno bi zanimljivo bilo ispitati i dijasporu našega jezika vani. Kao ilustraciju možemo navesti slučaj pisanog jezika gradišćanskih Hrvata koji u ovom pogledu nudi instruktivan materijal.⁸ Bilo bi potrebno utvrditi koliki je stepen varijantne divergencije ovoga pisanog uzusa i u odnosu na zapadnu i u odnosu na istočnu varijantu s obzirom na to da postoje diferencijacije i zasjecanja ne samo u supstanci već i u strukturi jezika.

U vezi s ovim htjeli bismo se zadržati na jednom ranijem detalju oko interpretacije gradišćanskog izraza. Naime, u Rezoluciji Zagrebačkog lingvističkog kruga, jednog od najkompetentnijih lingvističkih foruma kod nas, povodom pitanja varijanata, navedeno je između ostalog i sljedeće (Jezik XIII, 5 1966, 131: »Jednako treba utvrditi da se u tako složenoj etničkoj situaciji kao što je naša razvijaju i subvarijante. Subvarijante nastaju ili interferencijom dviju varijanata, kao što je slučaj u BiH, ili samoniklo, zbog pomanjkanja trajnijeg dodira, kao što je slučaj s hrvatskim književnim jezikom u Gradištu«.

Ono što ostaje nerazjašnjeno u ovoj interpretaciji, jeste termin *subvarijanta*, koji na ovaj način niko u sociolingvistici nije interpretirao. Jer, *subvarijanta* se može shvatiti samo kao podsistem u okviru varijante, i to jedne varijante. Primjena ovoga termina na be-ha izraz tada bi značila da jedan te isti podsistem pripada dvjema po-

⁷ O ovoj osebujnoj varijantnoj strukturiranosti na svoj način govori činjenica da su za naše polarizovane varijante upotrebljavana čak tri naziva: istočna — zapadna, srpska — hrvatska, beogradska — zagrebačka! Sama činjenica postojanja trojake nominacije ovih varijanti govori u prilog mišljenja o postojanju više faktora varijantizacije, jer ti nazivi su različito motivirani (geografska raspodijeljenost, nacionalna pripadnost, najveći urbani i kulturni centri).

⁸ Kao primjer se može uzeti tekst Bele Schreineru »Sudbina gradišćanskih Hrvatov«, objavljen u nastavcima u Vjesniku od 20. 3. 1984. nadalje.

lariziranim varijantama, a to je naprosto protivvrječno po sebi. Sa druge strane, gradišćanski slučaj nije moguće posmatrati kao subvarijantu upravo zato što se on razvio »samoniklo«, tj. u uslovima teritorijalne, a to znači i komunikativne vjekovne izoliranosti od matičnog jezičkog područja, dakle obrazovao se izvan njega. Nema nikakve sumnje da se radilo o procesu specifične varijantizacije u drugoj različitoj, posebnoj sociokulturnoj sredini. Riječ je, prema našem mišljenju, o varijantnom tipu koji tek treba sociolingvistički istražiti.

V

Rezimirajući prethodno iznesene analitičke opservacije u vezi sa postojećom sociolingvističkom definicijom standardnojezičke varijante, ukazaćemo na kraju na tri momenta koji igraju, po našem mišljenju, primarnu ulogu u konstituisanju standardnojezičke varijantnosti, u svoj raznolikosti njenih pojavnih oblika.

Prvi momenat je rasprostranjenost datog standardnog jezika na širokoj kontinuiranoj teritoriji koju dijele različite sociokulturne sredine (slučaj njemačkog jezika), ili na diskontinuiranim područjima opet raznih sociokulturnih sredina (slučaj engleskog jezika), u kojima se proces jezičke diferencijacije odvija prema tim sredinama. To bi bio faktor teritorijalne izdvojenosti.

Drugi momenat odnosi se na karakter strukturiranosti pojedine sociokulturne sredine kao takve, s obzirom na nacionalni sastav (jednonacionalna, višenacionalna), na istorijski, ekonomski i kulturni razvitak, na tradiciju, potrebe i perspektive razvitka. Pri ovome je veoma značajno utvrditi njen socijalno-komunikativni sistem (jednojezična ili višejezična sredina, raspored jezičkih funkcija u njoj), kako bi se dobila cjelovita slika konkretne jezičke situacije. To bi bio faktor strukturiranosti sociokulturne sredine.

Treći momenat tiče se stanja komunikativnih mreža u situaciji varijantne razuđenosti. Njihovo slabljenje ili prekidanje na liniji razdvajanja koju obično predstavlja povučena državna granica, automatski dovodi do formiranja posebnih njihovih gravitacionih polja u okviru odgovarajućih nastalih sociokulturnih sredina. Te granice i jesu one koje razdvajaju različite sociokulturne sredine, a spomenuta gravitaciona polja komunikativnih mreža i jesu određena okvirima tih sredina. Ovo bi bio faktor komunikativne uslovljenosti.

Preispitivanjem i analizom do sada stečenih saznanja u raznolikom pojavnom svijetu standardnojezične varijantnosti, te na njima zasnovanih teoretskih postavki, a osobito zahvaljujući novim rezultatima u ispitivanju ovoga fenomena na komparativnom i sintetičnom planu, sve više jačaju razlozi za kritičko preispitivanje, korigiranje i dopunjavanje postojeće sociolingvističke definicije standardnojezičke varijante. Dosadašnje izlaganje je pokazalo da je naznačavanje okvira nacije za njeno puno određenje isuviše preusko da bi moglo zadovoljiti

u odnosu na sve dosad ispitivane pojavne oblike. Smatramo da se pri definiranju varijante moraju uzeti u obzir spomenuta tri faktora: faktor teritorijalne izdvojenosti, faktor strukturiranosti sociokulturne sredine i faktor komunikativne uvjetovanosti, jer oni omogućavaju sagledavanje ovoga fenomena bez ograničenja u odnosu na najrazličitije njegove pojavne oblike, ograničenja kojih se dosadašnja definicija nije mogla osloboditi, kako je to pokazano u nizu razmatranih slučajeva. U tom smislu naznačavanje okvira sociokulturne sredine kao takve za osnov definiranja standardnojezičke varijante ima mnogo bolje šanse. Jer varijantu i možemo shvatiti kao adaptaciju jednog dijatopnog standardnog jezika »uslovima, potrebama i tradiciji«, jedne posebne sociokulturne sredine sa svojom originalnom strukturiranošću. Pri tom nikako ne treba shvatiti da je faktor *nacija* eliminiran iz razmatranja. Naprotiv, on je i dalje prisutan, čak je u nizu slučajeva dominantno istaknut u prvom planu; međutim, za potrebe jedne sveobuhvatne definicije standardnojezičke varijante on je »smješten« u okvir sociokulturne sredine kao primarni njen konstitutivni element, sa raznim mogućnostima ispoljavanja (jedno — ili višenacionalna sredina).

Daljnja istraživanja još ne obrađivanih slučajeva standardnojezičke varijantnosti unijeće još više svjetla u ova sa teoretskog stanovišta veoma značajna pitanja.

L I T E R A T U R A

BROZOVIĆ, 1965.

Dalibor Brozović, O problemima varijanta, *Jezik*, XIII, 2 (1965), 33—46;

BROZOVIĆ, 1967.

Dalibor Brozović, Slavjanskije standardnyje jazyki i sravnitel'nyj metod, *Voprosy jazykoznanija*, 1/1967, 1—33;

BROZOVIĆ, 1970.

Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970;

CEREDNICENKO, 1981.

A. I. Čeredničenko, Jazyk i obščestvo v razvivajuščihsja stranah, *Jazyk i ideologija*, »Višča škola«, Kijev, 1981, 190—211;

ČEREDNICENKO, 1983.

A. I. Čeredničenko, Problemy tipologii jazykovoju variantnosti, *Sovremennoje zarubežnoje jazykoznanije*, Naukova dumka, Kijev, 1983,

DOMAŠNEV, 1969.

A. J. Domašnev, O nekatoryh čertah nacional'nogo varianta, literaturnogo jazyka, *Voprosy jazykoznanija*, 2/1969, 38—45;

DOMAŠNEV, 1983.

A. J. Domašnev, *Sovremennyj nemeckij jazyk v jeho nacional'nyh variantah*, Nauka, Leningrad, 1983;

GEIER, 1977.

Ruth Geier, Zur Semantik und Verwendung der Wörter Ideologie und Ideologe im Sprachgebrauch der DDR und der BDR, *Linguistische Un-*

- tersuchungen zur Sprache der Gesellschaftswissenschaften*, VEB, Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1977, 166—198;
- JANKOVIĆ, 1967.
Srđan Janković, Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip, *Pregled* 5/1967, 419—450;
- JANKOVIĆ, 1978.
Srđan Janković, Prilog izučavanju fenomena standardnojezičke varijantnosti, *Književni jezik*, 2/VII, 1978, 5—15;
- JANKOVIĆ, 1982.
Srđan Janković, Distinktivni pokazatelji standardnojezičke varijantnosti, *Naše teme*, 5/1982, 841—851;
- KESSLER, 1977.
Christine Kessler, Benennungen für Staaten und ihre Regierungen in der Presse der DDR und der BDR. Linguistische Untersuchungen zum Verhältnis von Sprache und Ideologie. *Linguistische Untersuchungen zur Sprache der Gesellschaftswissenschaften*, VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1977, 16—83;
- JONKE, 1965.
Ljudevit Jonke, Problem norme u hrvatskosrpskom jeziku, *Jezik*, XII, 1 (1965), 8—15;
- STEPANOV, 1975.
J. S. Stepanov, *Osnovy obščego jazykoznanija*, »Prosveščeniye, Moskva, 1975;
- SVEJCER, 1977.
A. D. Svejcer, *Sovremennaja sociolingvistika. Teorija, problemy, metody*; Nauka, Moskva, 1977;
- SVEJCER, 1981.
A. D. Svejcer, Variativnost literaturnog jazyka i modeli formirovanija jego norm (na materiale amerikanskog varianta anglijskog jazyka), *Tipy naddialektnyh form jazyka*, Nauka, Moskva, 1981, 273—285;
- VARIANTY..., 1981.
Varianty polinacional'nyh literaturnyh jazykov, Naukova dumka, Kijev, 1981;
- VORONOV, 1977.
A. L. Voronov, K voprosu areal'nogo i social'nogo var'irovanija slov v nacional'nom jazyke, *Jazykovaja norma i statistika*, Nauka, Moskva, 1977, 280—299;
- ŽLUKTENKO, 1981.
J. A. Zluktenko, Teorija nacional'nyh variantov jazyka, *Varianty polinacional'nyh literaturnyh jazykov*, Naukova dumka, Kijev, 1981, 5—16.

NATION AND STANDARD LANGUAGE VARIANTS

Summary

The phenomenon of variant dissemination of standard language has drawn a greter and greater attention of the researchers in recent times. It is manifested in the parallel existence of two or more variants of a single standard language, as its differentiated uses in different sociocultural and national environments. Certain correlation between the *national* and the

variant has been observed in this respect, which led to determining the standard language variant according to the national character of the given environment. The paper analyzes the *national-variant* relation, in the light of recent research of numerous instances of standard language variants. It criticizes as groundless the isomorphism of the national regarding the variant, especially in respect of the existing definition of a variant and underlines the need for reconsideration and revaluation of this definition. In this respect, the author stresses three essential constitutive factors of the formation of standard language variants, regardless of their manifesting manner: the factor of territorial detachment, the factor of the composition of the given sociocultural environment and the factor of being conditioned by communication. The fundamental notion is that of the *sociocultural environment* which allows the satisfactory manner of defining the standard language variant in the entirety of its manifesting forms.